

Солдатова Л. П.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської мови
Київського університету імені Бориса Грінченка

СУТНІСТЬ ТА ІСТОРИЗМ ПОНЯТТЯ «МОВА» В ЧАСИ ВІДРОДЖЕННЯ

Анотація. Статтю присвячено проблемам лінгвістичної термінології в історичному аспекті. Проаналізовано змістове наповнення та трактування поняття «мова» в часи Відродження. На основі тлумачної формули змісту поняття було синтезовано повне та однозначне визначення цього поняття в зазначений історичний період.

Ключові слова: мова, тлумачна формула змісту поняття (ТФЗП).

Будь-який історичний період характеризується певною системою світогляду, яка регулює людську діяльність, а панівний у ній стиль мислення накладає відбиток. Тому необхідно в історичному аспекті проводити ревізії тих знань, які ми маємо.

Метою дослідження є аналіз поняття «мова» в часи Відродження (XIV (XV) – XVI (XVII) ст.) [1] в мовознавчій традиції з позиції сутності для подальшого розвитку лінгвістичної науки.

Завдання: виявити і проаналізувати загальні та основні особливості розуміння поняття «мова»; на їх основі синтезувати повне та однозначне визначення сутності поняття «мова» в зазначений історичний період.

Об'єктом дослідження є поняття «мова» в період Відродження.

Предметом дослідження є виявлення основних теоретико-практичних підходів до розуміння сутності поняття «мова».

За структурою тлумачної формули змісту поняття (ТФЗП) [2, с. 32–40] проаналізуємо, систематизуємо та узагальнимо інформацію про особливості розуміння поняття «мова» в період Відродження.

Проведемо *опис поняття, категорії* за результатами аналізу *потереного знання*, яке стосувалося цього поняття.

Наприкінці XIII – на початку XIV ст. у Західній Європі починається найцікавіший і найяскравіший процес, пов'язаний зі змінами у всіх сферах життя людини: в галузі філософської думки, в літературі, в галузі художньої творчості, в науковому та релігійному аспектах, в соціально-політичних уявленнях. Йшов інтенсивний процес формування націй і консолідації держав, наростали суперечності між церковними догматами і новим волелюбним світосприйняттям.

Цей процес виявився настільки значним в історії західноєвропейських народів, що пізніше був визнаний окремою добою – Епохою Відродження.

Термін «Відродження» (від французького «renaissance» – відродження, Ренесанс) з'явився в XIX ст. Сенс вживання цього терміна в тому, що в XIV (XV) – XVI (XVII) ст. відбувається відродження величезного інтересу до античної культури в цілому – до античної філософії, до античних релігійно-містичних вчень, до античної літератури і образотворчого мистецтва; а по-друге, в цей період народжується нова культура самих західноєвропейських народів, протилежна традиційній християнській культурі середньовіччя.

Культура епохи Відродження характеризується глобальною зміною загальносвітоглядних позицій, величезною кількістю винаходів і науково-технічних досягнень, створенням і розвитком національних мов, вивченням і освоєнням різних мов у міжнародному масштабі, переглядом античної і середньовічної лінгвістичної спадщини, а також змінами в цінностях культури майже у всіх сферах життя людей у Західній Європі. У центрі світосприйняття виявляється вже не Космос античності і не Бог середньовіччя, а Людина.

Культура Епохи Відродження – це синтез християнської, античної та східних культур. На основі змішання, переплетення різних релігійних, наукових, літературних і містичних традицій народжувалася майбутня західноєвропейська культура.

Можна виокремити найзагальніші проблеми епохи Відродження:

- 1) перегляд античної та середньовічної лінгвістичного спадщини;
- 2) створення та розвиток національних мов;
- 3) вивчення та освоєння різних мов у міжнародному масштабі.

До XIV ст. в мовознавстві панували традиції, що йшли з античності.

Розвиток науки почався з того місця, на якому зупинилися стародавні греки. Епоха Відродження знову відкрила забуті в пізньому середньовіччі твори Античного світу. Письменники прагнули відродити класичні зразки латинської мови, епохи Цицерона і Цезаря. Латинською мовою написано багато творів Данте, Петрарки і Боккаччо, Томаса Мора, Еразма Роттердамського, Джордано Бруно, Коперника та інших.

Формування і розвиток мовознавства були викликані як релігійними, так і практичними причинами. У ті часи вважалося, що найбільш духовний світ розвивають такі галузі знання, як література, філософія, історія, риторика. Уже в XIV ст. ці галузі людського знання і творчості стали називати гуманітарними дисциплінами, а самих викладачів історії, літератури, філософії, риторики – гуманістами (від італійського «humanista» – «людяність»).

Епоха Відродження була відзначена інтенсивним вивченням мов, що сприяло появі філологічної науки. Спостерігається сплеск інтересу до мовознавства:

- 1) створюються і розвиваються національні мови, з'являються численні нормативні граматики сучасних європейських мов: англійської, німецької, французької, іспанської, угорської, чеської, слов'янської;
- 2) відбувається знайомство Європи з величезною кількістю нових екзотичних мов, у тому числі з санскритом, розширення лінгвістичного кругозору;
- 3) зростає інтерес до життя інших народів та вивчення їх мов у міжнародному масштабі в результаті відкриття Америки

(1492 р.), Морського шляху до Індії (1498 р.), кругосвітньої подорожі Магеллана (1519–1522 рр.);

4) потрібність у способах формування та фіксації інформації, зберігання її для передачі через великий і малий проміжок часу;

5) відбувається розширення лінгвістичного кругозору.

Усі ці фактори стимулювали підвищення теоретичного інтересу до проблем мови, у тому числі і розуміння її суті.

За структурою тлумачної формули змісту поняття (ТФЗП) проаналізуємо, систематизуємо та узагальнимо інформацію про сутність всезагальної області буття, частиною і/або одиницею якої є досліджуване поняття «мова» в період Відродження.

За наявними у нашому розпорядженні історичними джерелами представимо всі відомі трактування поняття «мова» в зазначений період:

1 група. Божий дар, даний людям. У роздумах філософів про мову ще зберігається божественне трактування мови:

символічне ставлення до знаків мови вилилося в містичну доктрину Піко делла Мірандоли (1463–1494). Учений намагався розшифрувати поняття про Бога в мові. Результатом його пошуків з'явилася теософська система, де слова і букви єврейського алфавіту наділялися креативною енергією [3, с. 90];

абстрагування людської мови в її божественному розумінні створило магичні, містичні доктрини про мову. З'являється термін «пантеїзм»: розчинення Бога в природі. Магічно-герметична традиція, започаткована Марсіліо Філіно (1433–1499), поклала початок пошукам ідеальної енергії, закладеної в людській мові. У магичній теорії «мови» Фічіно поняття комунікації розширюється до металінгвістичного оточення: інформацію передають не тільки слова людської мови, але й камені, талісмани, елементи природного оточення [3, с. 90].

вищої космотворчої сили. Томмазо Кампанелла (1568–1639) магичну доктрину мови піднімає до космічного рівня: «Зірки на небі, посылаючи свої промені, повідомляють свої знання» [3, с. 90–91]. Своє визначення поняття «мова» він поширював не лише на міжлюдське спілкування, але й включав у цей процес усіх носіїв життя.

2 група. Універсальне явище як засіб пізнання. Поява першої теоретичної граматики – універсальна «ГраMATика Пор-Рояля» (1660 р.) А. Арно (1612–1694) і К. Лансло (1615–1695) – являє собою початок «загального» наукового підходу до дослідження мови, оснований на аналізі мови з позицій «розуму». У його основі показано загальну природу всіх мов, загальні універсальні ознаки, властиві всім мовам, загальні властивості слів, а принципові розбіжності в мовах мають лише окремі відмінності. Відбувається спроба науково осмислити будову та механізм функціонування природної мови у всьому різноманітті мов світу, розкрити єдність мов і вказати їх специфіку: виникла ідея про схожість французької, іспанської, італійської, німецької, англійської та інших мов.

3 група. Наука – система, що вимагає дослідження, нормування, опису.

1) система, яка вимагає дослідження і має національні особливості. Відбуваються дослідження загальних закономірностей і специфічних рис формування національних граматичних традицій в Західній і Східній Європі. В Епоху Відродження побутова мова піднялася до національної мови в суспільстві, з'являється завдання **створення і дослідження національної літературної мови:**

Данте Аліг'єрі (1265–1321) цікавився проблемами еволюції мови. У трактаті «Про народне мовлення» (1304–1307) він

вказує на «природний», «благородний» характер своєї мови і «штучність» латинської мови, вперше ставить питання про національну літературну мову та створення і розвиток національних мов [4, с. 164–179];

2) система норм (констант) як засіб кодування і передачі інформації, **які потребують нормування:**

постало завдання створення та закріплення норм мов, які стали особливо важливими після винаходу друкарства (XV ст.);

усі традиції виходили з чіткого уявлення про норму, з'явилася завдання створення і дотримання норми, розмежовувалися «правильні» і «неправильні» мови. Створювалися граматики, у яких одночасно формулювалися **правила мови** і містився **навчальний матеріал**, що дозволяв вивчити ці правила.

Джерела норми могли бути різними:

1. Зразковий набір текстів існував у більшості традицій. Це були сакральні тексти (починаючи з пізньої античності у Європі – Біблія) або тексти світські (в Італії це були твори видатних письменників XV ст. Данте Аліг'єрі (1265–1321), Франческо Петрарки (1304–1374) і Джованні Боккаччо (1313–1375)).

2. Нормування за рахунок розвитку нових європейських літературних мов, їх теоретичного осмислення та створення народних граматик, з'явилися перші граматики нових мов:

2.1. італійської мови. Леон Баттіста Альберті (1404–1472) «Regole della lingua fiorentina» («Правила народної флорентійської мови», 1495) [5];

2.2. іспанської мови. Антоніо де Небриха (1441–1522) «Gramática de la lengua castellana» («ГраMATика іспанської мови», 1492) [6];

2.3. французької мови. Жак Дюбуа (1478–1555) «In linguam gallicam Isagoge» (1531) у відповідь на заклик книговидавця Жоффруа Торі (1529) про унормування французької мови, контроль правил [7]; Яков Мадсен Аарус (1538–1586), якого називають першим фонетистом нового часу; у роботі «Про букви дві книги» (1586) було проведено перший фонетичний опис французької мови, систематичні визначення звуків мови і способи їх утворення;

2.4. англійської мови. Перша англійська граMATика William Bullokar (1531–1609) «Bref Grammar for English» (1586) [8], перша повна граMATика англійської мови (1653) Джона Валліса (1616–1703) [9];

2.5. німецької мови (з XVI ст.). «Deutsche Grammatica» (1618) І. Кромайєра (1576–1643) [10];

2.6. грецької, латинської та французької мов (П. Раме (Рамуса) (1515–1572);

2.7. слов'янські мови:

– «граматичний трактат» (компіляція кількох грецьких і візантійських граматик), у якому було вперше зроблено спробу осмислити і пристосувати ці знання до слов'янського мовного матеріалу та морфологічної системи (з 8 заявлених частин мови: ім'я, мова, причастя, відмінність, займенник, прийменник, наріччя і союз, але в наявності є чотири перші), виробити слов'янську лінгвістичну термінологію (Іоанн Дамаскін (Псевдо-Дамаскін) «Про вісім частин мови» (ГраMATика Припис (1586). «ГраMATика ця занадто коротка і цікава своєю термінологією, яка лягла в основу наступних східнослов'янських граматик XVI – XVII ст.» [11, с. 14–15]. Перша відома церковнослов'янська «ГраMATика словенська язьїка» (1586) була передруком відомої у низці рукописних списків розвідки «О осьми частѣхъ слова» [11, с. 14–15];

– *Тирновський ізвод* (1371–1375) Євфимія Тирновського (бл. 1325 – бл. 1403), у якому була спроба зробити «Мовну і орфографічну реформу» – закласти нові принципи орфографії;

– **Граматичні склепіння.** В «Оповіді про письмена» (бл. 1424–1426) Костянтин Костенечский (1380–1431) представив «ідеальні» орфографічні норми, зробивши «великий вплив на подальшу традицію, у всіх слов'янських країнах користувалися слов'янським письмом» [12];

– **аналіз семантичних і граматичних питань** (значення окремих слів, вживання частин мови) у друкованій «Словенській граматиці» (1586) Максима Грека (1475–1556):

– першою власне слов'янською граматиною стала книга Лаврентія Зизанія (бл. 1570–1634) «Граматики словенска доконалого мистецтва осемі частин слова і інших потрібних» (1596), яка відіграла важливу роль у становленні слов'янської лінгвістичної традиції. Зизаній розрізняє в її складі орфографію, просодію, етимологію (морфологію) і синтаксис, виділяє вісім частин мови (відносний займенник іже, ім'я, займенник, дієслово, дієприкметник, прийменник, прислівник, сполучник). Імена розподіляються за п'ятьма відмінками: називний, родовий, давальний, орудний, знахідний і кличний;

– винахід особливого «оповідно» (прийменникового) відмінка, розряду дієприкметникових форм, які були відсутні в ранній старослов'янській, але вже сформованих до XVII ст., були зазначені в книзі Мелетія Смотрицького (1572–1630 або 1633) «Граматики славенскія правилное синтагма / Граматика слов'янська» (1619);

– даються приклади синтаксичних побудов у різних мовах;

– порушувалися питання, пов'язані зі стилістикою;

3) система, яка потребує створення нормативних словників (лексикографія):

У 1634 р. кардинал Рішельє створив офіційний орган, який займався питаннями мови і літератури, так була створена Французька академія, яка мала підготувати словник французької мови «щоб зробити французьку мову не тільки елегантною, але й здатною трактувати всі мистецтва і науки» [13], «загальної і зрозумілої для всіх, яка рівною мірою використовувався б у літературній практиці і в розмовній мові» [14]. Французька академія стала центром нормалізації мови в країні і існує до теперішнього часу.

З'являються так звані азбуковники (словнички), чи глосарії, які були досить поширені у стародавній Русі. До нас дійшов найдавніший азбуковник кінця XIII ст. Це азбуковник при новгородській Кормчій книзі 1282 р., в якому пояснювалися окремі старослов'янські біблійні назви (напр.: Сара – приди, Ревека – радість, Рахиль – присвєщеніє, Сіонг – позарище, Голгофа – лобное мѣсто тощо) та деякі інші слова, зокрема грецькі (Андрей – сила, Осифг – цвѣтъ тростьникъ, Гавршль – уноша божий та ін.) і 14 окремих слов'янських слів (збло – вельми, типа – грязь, бритва – стригольникг, исполинъ – сильний та ін.) [11, с. 14–15].

Антонио де Небриха. Latin-Spanish (1492) і Spanish-Latin (1495) словники;

4) система, яка повинна вивчати походження слів та їхні генетичні зв'язки з іншими словами тієї самої або інших споріднених мов (етимологія).

Виникли передумови розвитку нового напрямку – порівняльно-історичного мовознавства з історичної позиції про розвиток мови, який спирається на багатий мовний матеріал. Відкриття санскриту і знайомство з ним європейських лінгвістів виклика-

ло інтерес до проблеми походження мов, пошуку древніх коренів і загального джерела відомих на той час мов, виявлені деякі подібності санскриту і сучасних європейських мов.

«Повість временних літ» дає низку свідчень про те, що східні слов'яни вже здавна цікавилися загальнотеоретичними питаннями мовознавства (наприклад, про походження мов взагалі і слов'янської зокрема, про взаємини слов'янської мови з іншими тощо).

4 група. Інструмент (засіб) діяльності людини та результат мислення.

К. Левін у роботі «Конфлікт між аристотелівським і галілейським способами мислення в сучасній психології» (1931) [15] проаналізував зміни, що відбулися в стилі наукового мислення вчених епохи Античності і епохи Відродження. Змінився характер наукових суджень: якщо для епохи Античності були характерні ціннісні (або оціночні) судження, тобто судження з позиції «добре – погано», то для епохи Відродження характерні безоціночні судження про явища світу, таких, якими вони є, незалежно від того, «чи подобаються вони людині чи ні».

5 група. Засіб комунікації.

– **засіб і знаряддя соціальної комунікації між соціумами.**

Мова має соціальну природу. Мова народжується і розвивається тільки в суспільстві людей у процесі їх діяльності;

– **засіб міжнаціонального та науково-культурного спілкування.** Своєї вершини філософське вивчення мови досягає в XVI – XVII ст. Ці роки пов'язані з першими великими географічними відкриттями, зростанням інтересу європейців до життя народів інших континентів, вивченням їх мов і усвідомленням потреб у засобі міжнаціонального та науково-культурного спілкування.

Для поглиблення розуміння людської мови велике значення мала перекладацька діяльність [11, с. 14]. Простежуються проблеми **аутентичності** перекладених текстів. Загострюється протистояння течій **вільного** та **буквального** перекладу. Ніклас фон Віле (1410–1478) був прихильником дослівного перекладу: «...кожне слово оригіналу замінюється таким же словом перекладу» [16, с. 10]. Мартін Лютер (1483–1546), провідний перекладач Біблії на німецьку мову, виступив проти незрозумілих дослівних перекладів у своїй праці «Про мистецтво перекладу» (1540), у якій вимагав від перекладачів широкого застосування народної мови з її специфічними граматичними та фонетичними особливостями [17].

У «Життях» Кирила і Мефодія, творців слов'янської писемності, і в творі «Про письменех» чорнорицьця Хоробра йдеться про складання слов'янської азбуки і створення слов'янської писемності, представлені переклади Святого Письма старослов'янською мовою.

– **засіб спілкування в соціумі, доступу та впливу на свідомість людини.** Данте Аліг'єрі (1265–1321) у трактаті «Про народну мову» (1304–1307) вказав на комунікативну функцію мови і її соціальну диференціацію і виділив пласт професійної лексики, відмітив, що люди не можуть розуміти один одного тільки за допомогою жестів або рухів, для передачі один одному своїх думок необхідно мати розумний і чутливий знак [18]. Данте вважав, що мова має двосторонню природу: чуттєву, яка виявляється в її звучанні, і розумову, яка з'являється в її здатності щось означати.

6 група. Мова як засіб творення і вдосконалення світу. Йоганн Готфрід Гердер (1744–1803) в «Трактуванні про джерело мови» представляє мову як засіб творення світу: за допомо-

гою мови люди об'єднуються в радості та любові для творення (створювання), мову зафіксували і пов'язали закони – тільки завдяки мові стала можлива історія людства [19].

7 група. Розумовий процес: повідомлення, моделювання, навіть формування і вираження думок і інших станів свідомості. У цей період в європейські мови проникає особливо великий шар латинської лексики, що належить до інтелектуального життя суспільства, культури і науки.

Висновки: сутність всезагальної області буття, частинною і/або одиницею якої є поняття «мова» полягає в тому, що на досягнутому рівні знань у часи Відродження божественне трактування «мови» змінюється на розуміння «мови» як універсального явища, яке є засобом творення світу і засобом комунікації (з метою впливу і взаєморозуміння людей для забезпечення національного, міжнародного та науково-культурного спілкування), є інструментом та результатом мислення людини, критерієм прогресу та прогнозу розвитку є те, що для практичного застосування «мова» стає наукою для досягнення автентичності процесів формування, кодування, збереження і передачі інформації і вимагає постійного всебічного дослідження та нормування.

У подальших дослідженнях необхідно детально проаналізувати сутність поняття «мова» в наступні часові періоди для повного та однозначного формулювання дефініції та визначення ознак наукового поняття.

Література:

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ru.wikipedia.org>.
- Солдатова Л.П. Поняття «дискурс»: проблеми визначення / Л.П. Содатова // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр. – Вип. 46. – Ч. 4. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – 429 с.
- Тинякова Е.А. Язык как форма существования культуры и концепция нелингвистического позитивизма : [монография] / Е.А. Тинякова. – 2-ое изд., испр. – М.–Берлин : Директ-Медиа 2015. – 243 с.
- Будагов Р.А. Данте о литературном языке / Р.А. Будагов // Писатели о языке и язык писателей. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – С. 164–179.
- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : historica.ru/index.php.
- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ru.wikipedia.org>.
- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.krugosvet.ru/node/41816>.
- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://en.wikipedia.org>.
- Сусов И.П. История языкознания / И.П. Сусов. – М. : Восток-Запад, 2006. – 295 с.

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : bookini.ru германская филология; <https://de.wikipedia.org>.
- Бевзенко С.П. История украинского мовознавства. История вивчення української мови : [навч. посібник] / С.П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1991. – 231 с.
12. Десницкая А.В. История лингвистических учений. Позднее Средневековье / А.В. Десницкая. – СПб : Наука, 1991. – 267 с.
- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ru.wikipedia.org>.
- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.krugosvet.ru/node/41816>.
- Левин К. Конфликт между аристотелевским и галилеевским способами мышления в современной психологии / К. Левин // История психологии (10–30-е гг. Период открытого кризиса): тексты / ред. П.Я. Гальперин, А.Н. Ждан. – Издание 3-е. – Екатеринбург : Деловая книга, 1999. – 39 с.
- Теорія і практика перекладу. Конспект лекцій. Методичні вказівки для аудиторних занять / укладач: Л.О. Бекрешева. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. – 96 с.
- Sendbrief vom Dolmetschen (Послание об искусстве перевода) “Ein sendbrief D. M. Luthers. Von Dolmetschen und Fürbit der heiligenn” in Dr. Martin Luthers Werke, (Weimar: Hermann Boehlaus Nachfolger, 1909), Band 30, Teil II. – P. 632–646.
- Шклярчук О.М. Данте як мовознавець в історіолінгвістичній дескрипції С.В. Семчинського / О.М. Шклярчук // STUDIA LINGUISTICA: зб. наук. праць. – Вип. 5. – Частина 1. – 2011. – С. 242–245.
- Нордау М. Врождение. Современные французы / М. Нордау ; пер. с нем. – М. : Республика, 1995. – 400 с.

Солдатова Л. П. Сущность и историзм понятия «язык» во времена Возрождения

Аннотация. Статья посвящена проблемам лингвистической терминологии в историческом аспекте. Проанализированы содержательное наполнение и трактовка понятия «язык» в эпоху Возрождения. На основе толковательной формулы содержания понятия (ТФСЦ) было синтезировано полное и однозначное определение данного понятия в указанный исторический период.

Ключевые понятия: толковательная формула содержания понятия (ТФСЦ), термин, понятие.

Soldatova L. Essence and historicism of the concept “Language” in the Renaissance period

Summary. The article deals with the problem of linguistic terminology in historical aspect. The essence of the term “language” is shown in terms of the explanatory formula of concept content (EFCC) in the Renaissance period.

Key words: language, explanatory formula of notion content (EFCC), notion.